

XIX. YÜZYILDA BATI BİLİM VE DÜŞÜNCESİ

Miray DOĞAN

Giriş

Batı XIX. ve XX. yüzyılda kapitalizmin ve sanayi devriminin ortaya çıkışı ile XVII. yüzyıldan itibaren kendini gösteren yeni zihniyet biçimine, rasyonalist bakış açısında bağlama eğilimleri söz konusudur. Aydınlanma çağında bilim dinin önüne geçmeye başlamış, Batı'da bilimin ve insan aklının evrenselliğine ilişkin güçlü bir inanç ortaya çıkmıştır. Bu evrenselci zihniyette akıl ve bilgi sürekli olarak ilerleme içerisinde ve ilerlemenin Batı uygarlığını temsil ettiği yönündeki Avrupa-merkezci inanç da etkin olmuştur. Bilim devriminin Avrupa'nın kendine özgü koşullarından ve dinamiklerinden kaynaklanan bir gelişme olduğu savunulmaktadır. Aynı şekilde Bilim Devrimi'nin Copernic, Newton gibi bilim insanlarının eski doğa tasavvurlarını altüst eden kavram ve bulgulardan kaynaklandığı öne sürülmektedir.

Doğanın denetlenmesi, insanın kontrol edebileceği, yönlendireceği bir nesne haline gelmesi XIX. yüzyılın görüşüdür. Endüstri Devrimi ile tarihte ilk kez doğanın insan tarafından denetleneceği, kendine yarar bir biçimde dönüştürebileceği görüşüyle insanın kendi ürettiği ve tükettiği nesneler arasında yeni bir ilişki doğmuştur. İnsani ilişkilerin nicelleşmesi, özgürlük ve ilerlemeye duyulan inancın kaynağı bu olmuştur. Fiziksel ve toplumsal düzen "dünyevi" bir hale gelirken geleneksel kurum ve kurallara belli eleştiriler de doğal olarak ortaya çıkmıştır.

Bilimin devrimci bir aşama, metafizik ve dini açıklamalardan kopuş olarak genelleşmesi, yeni bir dünya görüşü olarak ayrıcalık kazanması bu yüzyılda mümkün kılınmıştır. Aynı zamanda bütün bu görüşler, Batı'da ortaya çıkan bilimlerin patlamasını Batı'nın kendi içine kapalı süreçleriyle açıklamakta, Yeni

çağ başlangıcından itibaren yeni bir tarzda biçimlenen Doğu-Batı ilişkilerini görmezden gelme eğilimi taşımaktadır. Batı düşüncesi, kendini sürekli aşma ve yeniden kurma eğilimi olarak tipik özelliği haline gelmiştir.

XIX. yüzyılda Batı’da eski bilim anlayışına ve geleneksel dünya görüşüne yönelik belli eleştiriler söz konusudur. Auguste Comte bu yeni anlayışı sistemleştirerek, bütünsel bir açıklama çabası içerisinde “Üç Hal Kanunu” ifadesini kullanmıştır. Bu ifadeye göre, insan düşüncesi ve toplumların gelişme sürecindeki birinci aşama “Teolojik Evre”dir. İnsan bu dönemde, kendisini, dünyayı, gelişmeleri, tanrısal ya da manevi doğa-üstü güçlerle açıklamaktadır. İkinci evre olan “Metafizik Evre”de ise ruhların ve tanrıların yerini soyut kavramlar ve güçler almaktadır. Üçüncü ve son evre de “Pozitif Evre” olarak tanımlanır. Bu evre insan bilgisinin en ileri, en üstün aşamasıdır. Bu evrede özlere ilişkin teolojik ve metafiziksel açıklamalardan vazgeçilmektedir. Toplumsal olgular sadece, deney, gözlem ve soruşturma ile keşfedilebilir. Comte’un insan düşüncesini geçirdiği “üç” evresi bilim anlayışı açısından da önemlidir. Teolojik evrede olayların nedeni tanrısal irade iken metafizik evre soyutlamalara bağlanır. Pozitif evrede ise olaylar bilimsel gerçekler ile açıklanmıştır.

Aydınlanma çağı ve modern bilimin doğuşunda Batı bilgisinin Yeni Çağ’dan itibaren gelişmesinde Batı yayılcılığı belirleyici bir rol oynamıştır. Keşif sonrası elde edilen bilgiler, kolonicilerin yayılcıkları sırasında yeni coğrafyalarla, yeni insanlarla, hiç bilinmedik bitkilerle, hayvanlarla vb. karşılaşması sonucunda bilgiler doğrultusunda yeme-içme tarzlarından müziğe, ahlaki normlardan akrabalık ilişkilerine kadar çeşitlilik yaşanmıştır. Batı insanı, yeni karşılaştığı toplumlarla kurdukları ilişki sayesinde yeni deneyler ve yeni bilgiler edinmiştir. Batı-dışı toplumlar için Batı örneği bir ideal, mükemmele varmanın bir modeli olarak gösterilmiştir. Batı bütün değişimlere karşın ayrıcalığını, üstünlüğünü yitirmemiştir. Batı, Yeni Çağ’da ve sonrasında giriştiği bu serüveni sırasında yeni bilgiler edindiği gibi, bütün bu birikimi bırakmamış, bunları kendi içinde sınıflandırıp kullanılabilir hale getirmiştir. Aydınlanma hareketi ile ansiklopediler arasında bu yönde bir ilişki vardır.

Aydınlanma çağının bu en önemli özelliği olan, evrene ve insana dair bütün bilgilerin kapsanması, bir araya getirilip biriktirilmesi ve ansiklopedi aracılığıyla yaygınlaştırılması amacına dayanmış ve böylece evrensellik anlayışı savunulmuştur. Yeni dönemde Batı, dünya üzerindeki etkinliğiyle elde ettiği evrenselliğini ve üstünlüğünü kilise/din aracılığı ile tanımlamak yerine insan aklının ve bilgisinin evrenselliği ve üstünlüğü ile açıklamıştır.

Modern toplum ve bilgi anlayışı geleneksel bilgi ve toplum örgütlenmesine karşıtlıkla tanımlanmıştır. Bu nedenle, modern bilgi ve toplum denildi-

ğinde öne çıkarılan özellikler, dinsel, aristokratik, geleneksel değerlere karşı özgürlük, düzenlilik, akıl/rasyonellik, ilerleme ve gelişme olmuştur. Artık sadece doğa olayları değil toplum olayları da teolojik, metafizik açıklamalar dışında ele alınmıştır. Batı, geleneksel toplum ve bilgi anlayışından vazgeçerek yeni bir toplum anlayışını öne çıkarırken; Batı-dışı toplumlar da Batı'nın izleyicisi konumunda olmuştur. Toplumsal değişme veya modernleşme süreci bu yönde bir hareket olmuştur ve süreç kendiliğinden olmanın ötesinde (geleneksel bilgi ve toplum örgütlenmesinden kopuş) iradi bir müdahaleyi gerektirmiştir.

Toplumsal ilerlemenin her aşaması bir önceki aşamaya dayandığı gibi, bilimlerden bir sonra geleni kendisinden önce gelene dayanmış ve onlardan yararlanmıştır. Bu bilimlerin en başında tüm bilimlerin en soyut ve en geneli, en basiti olan matematik; en sonunda, toplumu kendisine konu aldığı için, en somut ve en karmaşık bilim olan sosyoloji olmuştur. Bilginin ilk defa XIX. yüzyılda maddi dünyanın kanunlarına bağlı insan etkinliği ile açıklanması ve doğa ve toplum üzerinde bir egemenlik olarak temellenmesi sosyoloji aracılığıyla olmuştur. Böyle toplum pratik faaliyeti ve bu faaliyetin toplumsal karakteri ile toplum olaylarını yönlendirme, biçimlendirme çabası ile bütünleşecektir. Sosyoloji açıklamalarının bilim düzeyinde temellendirilmesi dağınık, karmaşık olay ve ilişkiler arasında genel/evrensel kanunlar bulma çabasına bağlanmıştır. Bu kanunlar sayesinde topluma, toplum olaylarına ve tarihe etkin bir biçimde müdahalede bulunmanın mümkün olduğu görüşü sosyolojinin XIX. yüzyıl öncesi toplum düşüncesinden farklılaşmasını sağlayacaktır.

Artık yeni bir toplum tipinden, endüstri toplumundan, şehir toplumundan söz edilmektedir. Batı-dışı toplumlara yayılması ve örgütlenmesinde de Batı'nın sorumluluk üstlenmesi gerekmiştir. Endüstri toplumunda, toplumun her alanını kapsayan bir altüst oluş ve yeniden biçimlenme süreci yaşanmaktadır. Sosyoloji bu geçiş döneminde ortaya çıkan toplumsal karışıklık ve bunalımları kaybolmakta olan dini-askeri toplum düzeniyle endüstri toplum düzeni arasındaki çelişki ve çatışmayla açıklamıştır.

Örnek olarak Watt'ın buhar makinesi, endüstri ilişkilerinin genişlemesini sağlamıştır. Buhar gücü, insan gücü dışında bir kuvvetin geniş bir biçimde makinelerde/fabrikalarda kullanımına olanak vermiştir. Bu durum, eski üretim biçimini yıkıma uğrattırken insan emeğinin bağımsızlığını da ortadan kaldırmıştır.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra endüstri üretimi doğrudan modern kimya biliminin ortaya çıkardığı olanaklarına bağlı olarak gelişmiştir. Kimyacılar, geçmişte doğal bir sürecin ürünü olarak ortaya çıkan olayları ve süreci tanımlama, yönlendirme ve değiştirme olanağı bulmuşlardır.

Batı, XIX. yüzyılda endüstri toplum örgütlenmesiyle belli olanaklar kazandığı gibi endüstri çözümü sonucunda toplum düzeyinde sorun ve çatışmaların çıkmasına neden olmuştur. Bu sorunlara toplumsal olmaktan ziyade teknik sorunlar olarak bakılmıştır. Toplumsal düzeyde gündeme gelen konuların teknik bir sorun olarak ele alınması ve çözümü için geniş ölçekte girişimlerde bulunulması öncelikle şehir planlama ile ilgili olmuştur. Şehirler, daha önceki yüzyıllardan daha farklı bir yapılanmaya gitmiştir. Bu çabalar mühendislik gibi yeni bilimlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Coğrafya, Batı yayılcılığının ilk etkisinin görüldüğü alan olmuştur. Batı-dışı toplumlarla kurulan ilişkiler bu ülkelerden yeni bilgi akımına neden olmuş; yeni bitkiler, yeni ürünler Batı'da yeni bir yaşam tarzı yaratmıştır. Bu toplumlarla kurulan ilişkiler, Batı'da toplumların konumları ve imkanları ile bağlantılı olarak mekân bilincini geliştirmiş, bu toplumlar hakkında coğrafya bilgileri genel bilgilerin, genel dünya görüşünün bir parçası olmuştur.

Antropoloji ile toplumları ırksal ve kültürel özellikleri ile sınıflandırarak Batı-dışı toplumların yapısı tanımlanmaya çalışılmıştır. Arkeoloji ile kültürel ve tarihsel bağlamda yorumlanmıştır. Coğrafya, antropoloji, Doğu bilim ve arkeoloji çalışmaları XIX. yüzyılda Batı yayılcılığı ve etkinliğine bağlı olarak biçimlenmiştir. Coğrafya alanından Batı yayılcılığı biyoloji bilimi de etkisi altına almıştır. Doğa bilimlerinde, biyolojide hayvan, bitki çeşitleri sınıflanmıştır. Bu çalışmalar keşif gezileri içinde elde edilen bilgilerin sistematikleştirilmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Darwin'in "doğal ayıklanma" kuramından, Batı'da görülen sınıf çatışması ve üstün ırk görüşü yararlanacaktır. Darwin'in kuramının günümüzde de önemini sürdürmesi Batı'nın farklılık ve üstünlüğünü mutlaklaştırması nedeniyle olmuştur.

Endüstri toplumunda nesnelerin değişim değeri, meta haline gelerek, kullanım değerinin önüne geçmiştir. Bu nedenle burjuvazi elde ettiği zenginliği, geleneksel toplum düzenlerinde olduğu gibi "üretici olmayan tüketimde" kullanmayarak, "sermaye" olarak üretimi geliştirme yönünde kullanmıştır. Kapitalist üretim tarzında makineler bu nedenle kapital olarak görülmüştür. Yeni dönemde nesnelerin birbiri ile mübadelesi yerine, artık her nesne para cinsinden nicelleştirilebilir hale gelmiştir. Endüstri toplumunda artık iktisada dayalı olarak getirilen bütün kavram ve değerler nicelleşmiş, geleneksel ilişkilerden, ritüellerden koparılmıştır. İnsanın çalışması, emeği, gündelik ilişkileri her şey iktisada, işe dayalı olarak birbirine çevrilebilir olmuştur.

Günümüzde yaygın görüşlerin çoğu XIX. yüzyılda oluşmuştur. XIX. yüzyıl bu açıdan sadece siyasi, iktisadi değil Batı düşünce tarihi açısından da

dönüm noktası haline gelmiştir. XIX. yüzyılın diğer bir adının “İdeolojiler Çağı” olması bu yeni gelişmelerin sonucunda olmuştur.

Özetle, XIX. yüzyıl bilim anlayışı eski bilim anlayışından farklı yeni bir dünya görüşü olarak ortaya çıkmıştır. Batı etkinliğinin ve yayılmasının dünya çapında olması yeni yaşam tarzına kaynaklık edecek genel dünya görüşleri ve genel kuramlar geliştirmeye izin vermiştir.

Kaynakça

Eğribel, E. (2017). Bilim Sosyolojisi ve Yöntem Tartışmaları.

Harman, P.M.(1991). Bilim Devrimi.

Hekman, S.(1999). Bilgi Sosyolojisi ve Hermeneutik: Mannheim, Gadamer, Foucault ve Derrida.